

Rûhun Aslı Sûretine Dönüş Yolculuğu “Seyr u Sülûk”: Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) “Meşrebü'l-Ervâh” Adlı Eseri Bağlamında
The Journey of the Soul's Return to its Original Form “Sayr wa Suluk”: In the Context of Rûzbihân al-Baklî's (d. 606/1209) Work Named “Mashrab al-arvâh”

Adem URHAN¹

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Bilim Dalı, Erzurum/Türkiye,
Res. Assist., Atatürk University Faculty of Theology Basic Islamic Sciences Department of Sufism, Erzurum/Turkiye
e-posta: adem.urhan@atauni.edu.tr
Orcid: 0000-0002-0031-6369
Doi: 10.34085/buifd.1421290

İsa ÇELİK

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Tasavvuf Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye,
Prof. Dr., Atatürk University Faculty of Theology Basic Islamic Sciences Department of Sufism, Erzurum/Turkiye
e-posta: isacelik@uni.edu.tr
Orcid: 0000-0003-0051-1807
Doi: 10.34085/buifd.1421290

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Mart / March 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / June 2024

Atıf / Citation: Urhan, Adem. Çelik, İsa, “Rûhun Aslı Sûretine Dönüş Yolculuğu “Seyr u Sülûk”: Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) “Meşrebü'l-Ervâh” Adlı Eseri Bağlamında”. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Sosyal Bilimler Dergisi, 23, (Haziran 2024): 86-102. <https://doi.org/10.34085/buifd.1421290>

¹ Bu makale, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen “Rûzbihân-ı Baklî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” adlı doktora tezinden istifade edilerek üretilmiştir.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Öz

Bu makale, sâlikin ruhunu sâfiyete ulaştırma yolunda geçtiği bazı merhalelerini konu edinmektedir. Rûhî bir tecrübe elde etme arayışı içerisinde olan sûfiler, Hak Teâlâ'nın sevgisine mazhâr olmak ve O'nun (c.c.) birliğine ulaşmak için rûhu sâfiyete kavuşturmayı ve nefsi tezkiye etmeyi amaç edinmişlerdir. Öyle ki onlar, bu gayeleri doğrultusunda "seyr u sülûk" adında bir mânevî eğitim modeli benimsemişler ve bu minvâlde çeşitli yöntemler ve pratikler kullanmışlardır. Rûhun aslî sûretine dönüştürme hususunda kendine özgü bir yöntem belirleyen sûfilerden birisi de Rûzbihân-ı Baklî'dir. Nitekim Baklî, Milâdî XII. asrın ikinci çeyreği ile XIII. asrın başlarında İran sınırları içerisinde yer alan Fesâ'da dünyaya gelmiş ve hayatının büyük bir kısmını Şiraz'da geçirmiş Deylem kabilesine mensup bir sûfidir. Çalışmamız, Baklî'nin *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde rûhun aslî sûretine dönmek için yapmış olduğu yolculuk serüvenini ve bu yolculuk esnasında elde ettiği makamları onun görüşleri çerçevesinde aktarmayı ve seyr u sülûk'a dâir üslup geliştirip-geliştirmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu makale, hakkında çok az çalışma yapılan Rûzbihân-ı Baklî'nin mezkûr hususta naklettiği düşüncelerinin değerlendirilmesi yapılarak aktarılması açısından önem arz etmektedir. Makalede, Baklî'nin *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde zikrettiği mertebelerin bazıları kendisinden önceki mutasavvıfların görüşleri de dikkate alınarak ele alınmış ve bunlarda kendine özgü bir düşünce sergileyip sergileyemediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda Baklî'nin mezkûr hususta tasavvuf terminolojisi açısından yeni bir paradigma geliştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ruh, Seyr u Sülûk, Rûzbihân-ı Baklî, Meşrebü'l-ervâh.

Abstract

Sufis, who are the adherents of the Islamic mystical tradition, have been seeking for a spiritual experience that aims to purify soul and accordingly gain the love of Allah and reach His unity. In pursuit of these goals, they have embraced a moral education model called "sayr wa suluk" and employed various methods and practices. One of the Sufis who implemented a unique method for the transformation of the original form of the soul is Rûzbihân al-Baqî. Baqî, was born in Fasa/Iran, in the first half of 13th century, was a Sufi member of Deylem tribe and spent a significant part of his life in Shiraz. Our study aims to convey the journey of the soul to return to its original form and the positions (makâmât) it achieved during this journey within the framework of al-Baqî's views in his book named *Mashrab al-arvâh*, without going into detail, and to reveal whether al-Baqî developed a method regarding sayr wa suluk. This article focuses on the stages through which the seeker (salik) passes in order to purify the soul. The study aims to determine whether al-Baqî developed a method regarding sayr wa suluk. In the article, some of the stages mentioned in al-Baqî's work "*Mashrab al-Arvâh*" are discussed by taking the views of previous mystics into account, in order to determine whether he presents a unique perspective or not. The research concludes that al-Baqî has indeed developed a new paradigm in terms of Sufi terminology on the subject.

Keywords: Sufism, Soul, Sayr wa suluk, Ruzbihân al-Baqî, Mashrab al-arvâh.

Giriş

İlk dönem sûfileri, rûhun mâhiyetinden çok önemi ve fonksiyonları üzerinde durmuşlardır. Ancak ruh kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde geçmesi, kelâmcıların ve İslâm filozoflarının ruh hakkındaki tartışmaları, mutasavvıfların ruhun mâhiyetine dair görüş bildirmelerine yol açmış, bu görüşlere dayanarak daha sonraki dönemlerde ruh kavramı, ruhun mahlûk olup olmadığı, ruh türleri, ruh-beden ilişkisi ve ruhânîler, tasavvufun temel meseleleri hâline gelmiştir.² Ayrıca “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular”³ gibi anlamlara gelen nefis kavramı da ruh ile irtibatlı olup olmaması yönünden ele alınmış ve tasavvufî problemler arasında zikredilmiştir.

Sûfîler nezdinde ruh ile nefsin benzer veya farklı şeyler olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Onlardan bazıları, nefis kelimesi yerine rûhu kullanmış ve ruh mânâsına gelen bu kavramı, sadece kötülüğün kaynağı veya aracı olarak değil, Hak Teâlâ katından insana üflenen ruh-ı rahmânî, “ilahî ben” anlamında da ifade etmişleridir.⁴ Öyle ki nefsin ruh mânâsını da içermesi, âyet-i kerimede de ifade edildiği üzere ruhun Hakk'ın “emr”inden olması dolayısıyla hakkında pek fazla ma'lûmat elde edilememesi ve anlam bakımından birçok tezatlığa sahip olması nefsin tarif edilebilirliğini daha da zorlaştırmıştır. Onun sevap-günah, iyilik-kötülük gibi zıt özelliklere hâiz olması kendisi ile ilgili olumlu ve olumsuz açıklamaların yapılmasına neden olmuştur.

Ruh ve nefis arasındaki ilişkiyi açıklama noktasında serd edilen örnekler bakıldığında, mezkûr kavramların kalp üzerinden anlatılmaya çalışıldığı müşâhede edilmiştir. Nitekim nefis ve ruhun kalp üzerinde tahakküm kurma hususunda verdikleri mücadeleyi anlatan şu söylemler mezkûr ifadeleri destekler mâhiyettedir:

“İnsan büyük bir ülkeye (memleketü'l-insânîyye) benzetecek olursa kalp bu ülkenin idare edilip yönetildiği saray gibidir. Nefis ve rûh ise insanın vücûd mülkünde hükümlerlik sevdasında olan iki sultan adaydır. Kalb sarayını ele geçiren kendi istekleri doğrultusunda bedeni yönetir. Tasavvufun gayesi insanın vücud mülkünde rûhu kalb üzerinde hâkim kılmak, nefsi de bu hâkimiyetin altına sokmaktır. Zirâ rûh kalbe hâkimiyetini kurunca kalb bedeni ona göre yönetir. Rûh vasıtasıyla aldığı ilâhî feyiz ve terbiyeyi beden bütünü işlerine yansıtır. Böylece insanın vücûd mülkü mamur, müreffeh, huzur ve erdemle dolu ideal bir ülke misali kâmil hale gelir. O kişi de insân-ı kâmil olur.”⁵

Rûzbihân-ı Baklî de Meşrebü'l-ervâh adlı eserinde rûhun nefisle mücadelesini ele alır, rûhun “küçük âlem” olarak isimlendirdiği kalp sarayına hakim olup orayı mâmur etme arzusunda olduğunu ifade eder. Öyle ki o, rûhun bedene girmeden önceki durumundan başlayıp onun akıl ve bedenle birleştikten sonra kahr menziline ulaşarak nefsi emmâre cehennemine girmesi ve burada hevâ ile perdelenip şeytânî vesveselerle meşgul olması, günah bataklığına dalması ve bir müddet sonra mânevî farkındalık olması, akabinde tövbe edip belirli ahlâkî eğitim aşamalarından geçerek sâfiyete kavuşması gibi bin bir menzili zikreder. Ayrıca

² Süleyman Uludağ, “Ruh (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/192-193.

³ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Seyyîd Keylânî (Beyrut: Dârü'l-marife, ts.), 305-307. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 298.

⁴ Mehmet Ali Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/14 (1930), 50.

⁵ Osman Nuri Küçük, “Kalbin Makamları-Letâif” *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 54.

Baklı, rûh ve nefsin benzer şeyler olmadığını, nefsin rûhun aslî sûretine kavuşmasında bir perde olduğunu belirtir.⁶

Rûzbihân-ı Baklı, sülûk kavramının “bir yerden başka bir yere intikal etme, makamlar üzerinde yürüme” şeklindeki tarifinden yola çıkmış olsa gerek rûhunu aslî sâfiyetine kavuşturmak isteyen sâlikin seyr u sülûk merhalelerini binbir olarak belirlemiş ve onun âriflik vasfını elde edebilmesi için bunların her birisini aşması gerektiğine işaret etmiştir. Çalışmada bu menzillerin tamamını zikretmek pek tabii olarak mümkün değildir. Dolayısıyla makalemiz, üç ana başlık üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Birinci başlıkta Rûzbihân-ı Baklı'nın hayatı ve eseri hakkında her ne kadar kaynaklarda birtakım bilgiler nakledilse de konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı mülâhaza edildiği için kısa bilgi verilmiştir. İkinci başlıkta rûhun kemâlat yolculuğuna giriş yapmadan evvel Rûzbihân-ı Baklı'nın rûhun mâhiyetine dair görüşleri nakledilmiştir. Üçüncü başlıkta seyr u sülûka başlayan sâlikin niçin böyle bir yolculuğa karar verdiğini göstermek amacıyla Rûzbihân-ı Baklı'nın eserinde her birisinde elli makam olmak üzere yirmi bab olarak tasnif ettiği ilk mertebe olan meczûblar kategorisi ele alınmış, burada zikredilen rûhun geçirdiği merhaleler gerek isim olarak gerekse kısaca özetlenerek aktarılmıştır. Akabinde ise Rûzbihân-ı Baklı tarafından binbir makama tekabül ettiği ifade edilen yedi mertebe, ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek onun seyr u sülûk konusunda kendinden önceki sûfîlerden farklı bir paradigma geliştirip geliştirmediği ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

1. Rûzbihân-ı Baklı'nın Hayatı ve “Meşrebü'l-eroâh” Adlı Eseri

1.1. Hayatı

Milâdî XII. Asrın ikinci çeyreği ile XIII. asrın başlarında İran sınırları içerisinde yer alan Fesâ'da dünya gelen Baklı, önceden mecûsî iken sonraları ılımlı bir Şii fırkası olan Zeydiyye'ye mensup Deylem Kabilesi içerisinde doğmuştur. Fakat o, ömrünün büyük bir çoğunluğunu siyasî, sosyo-kültürel faaliyetler açısından son derece önemli konuma sahip bir bölge olan Şirâz'da geçirmiştir. Şeyh Rûzbihân, henüz genç yaşta iken çeşitli hocalardan dersler alıp tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, edebiyat alanlarında tebahhür etmiş, oldukça verimli bir tahsil hayatı yaşamış sûfîdir.⁷

Mutasavvıfların hayatları incelendiğinde, onlardan şer'î ilimlere başlamadan önce Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz ettikleri müşâhede edilmektedir. Nitekim Baklı de ilk tahsilini Fesâ'da yapmış, daha sonra Şirâz'a gidip mezkûr ilimlere başlamadan önce kaynaklarda zikredildiği gibi bulûğ çağında yani on beş yaşlarında Kur'ân'ı ezberlemiştir. O, tefsir ilmini elde ederek bu alanda derin bir vukûfiyet sahibi olduğuna işaret eden tasavvufî çerçevede yorumlanmış bir tefsir eseri kaleme almıştır. Ayrıca İskenderiye'ye gidip meşhur muhaddis ve Şafîi fukahâsından İbrahim es-Silâfî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi okuması⁸ ve '*Arâisü'l-hadîs* adında bir eser te'lif etmesi, ilmî mânâda ne denli yetkin bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.

Onun tasavvufî hayata yönelişi daha küçük yaşlarda iken Şeyh Cemalüddîn b. Halil el-Fesâvî'ye biât ettiği söylenirse de, bu yola asıl girişi çok yoğun bir riyâzetten sonra ifade edildiği

⁶ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklı, *Meşrebü'l-eroâh*, çev. Kâsım Mir Âhirî (Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389), 58.

⁷ Nazif Hoca, *Rûzbihân-ı Baklı ve Kitâbu Keşfü'l-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971).

⁸ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklı, '*Abherü'l-âşikîn*, thk. Henry Corbin, Muhammed Mu'in (Paris-Tahran: Kitâhâne-i Moissonneuve, 1987), 11.

üzere 20-25 yaşları arasında Şeyh Siracuddîn Mahmud b. Halife b. Abdusselam b. Ahmed b. Salbeh'e (ö. 562 /1166) intisâb edip ondan hırka giymesi ile olmuştur.⁹

Baklî'nin tasavvufî düşünce dünyasının oluşumundaki temel faktör, şer'î hükümlere bağlılığıyla tanınan sûfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf ed-Dabbî eş-Şîrâzî (ö. 371/982) ve kendisine nispet edilen Hafîfiyye tarîkatıdır.¹⁰ İbn Hafîf, Kur'ân ve sünnete bağlılığıyla tanınan bir mutasavvıftır.¹¹ Nitekim onun bu düstûrunu Şeyh Rûzbihân'da da görmek mümkündür. Öyle ki o, tasavvufî kavramlara dair fikirlerini âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerle teyit ederek aktarmaya çalışmaktadır.

Nihâi olarak Muharrem ayının ortası hicrî 606/1209 senesinde Şîrâz'da vefat eden Rûzbihân-ı Baklî ile ilgili yazılan eserlere bakıldığında, kendisini âriflerin sultânı, âlimlerin burhânı, âşıkların misâli ve abdâlın serverî, kutupların seyyidi diye nitelendirdikleri müşâhede edilmektedir. Kaynakların bu vasıflandırmaları, onun tasavvufî şahsiyetini göstermesi açısından yeterli argümanlar olabilecek seviyededir.¹²

1.2. Meşrebü'l-ervâh Adlı Eseri

Baklî'nin te'lîfâtından biri olan bu eser, yirmi bâb olarak tedvîn edilmiş, yirmili bâbda da elli fasıla bölünmüş olup bin makam şerhsiz beyân edilmiştir. Mezkûr eserin muhteviyâtına bakıldığında Hezâr u yek makam (Bin bir makam) diye adlandırılan bir sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Normalde bin makama tekâbül etmesi gereken bir gruplandırmanın bin bir makama bölünmesi, I. Bab'ın elli bir bölümden oluşması yani bir fasılın iki kısma ayrılması eserin böyle isimlendirilmesine sebep olmaktadır.¹³

Adından da anlaşılacağı üzere Baklî, mezkûr eserde ruhların asıl kaynağına dönüş yolculuğunda aşması gereken merhaleleri aktarmış, her bir makamı beyân ederken ifadelerini âyet, hadis ve kendisinden önceki sûfîlerin sözlerine dayandırmıştır.¹⁴

Rûzbihân-ı Baklî kitabının giriş kısmında eseri niçin kaleme aldığını şöyle anlatmaktadır:

“Cenâb-ı Hakk'ın beni ubûdiyyet (kulluk) kapısına çektiğinde, ulûhiyyet (rubûbiyyet) yaygısı üzerinde sabit kaldı. Soyut olarak sırrı, kalbin değişkenliğini, aklın cevelânını, ruh sahibi olan melekût âleminin letâifini ve mutlak gücün hârikalıklarını bana gösterdi. Muhabbet şarabını bana içirdi, gözlerimi mârifet sürmesi ile sürmeledi, cemâlini ve celâlini aşîkâr olarak gösterdi ve vuslâtını ihsân etti. Beni hallerde mâhir, makamlarda tâ'ir (uçan) mârifette sâlik ve tevâhüdde mâlik (sahîh) kılınca, onun nimetlerine şükr ve hamd olarak, müridlere âriflerin bazı makamlarından haber vermeyi arzu ettim. Bu mertebelerden ancak, onların anlayabileceği kadar, 1000 menzili haber verdim ki evliyâ yollarını, asfiyâ mesleklerini ve Allah Teâlâ katında onlar için mevcûd olan latîfe ve şerefli mertebeleri tanıyıp bilsinler. Onlar ruhları ile şerefli derecelere yönelirler ve onlardan yüksek makamlar ararlar. Çünkü kul ile Rabbi arasında menziller vardır, o mertebelere girmeden ubûdiyyet ve rubûbiyyet hakikatlerini

⁹ Şerefeddîn İbrâhim b. Sadreddîn Ebî Muhammed Rûzbihân-ı Sâni, *Tuhfetü'l-'irfân*, ed. Muhammed Takî Dânişpejûh (Tahran: Enümen-i âsâr-ı Millî, 700), 16. Ebû'l-Hasan Deylemî, *Sireti's-şeyhü'l-kebîr Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî*, ed. İbrahim Desûkî Şettâ (Kahire: Meşîetü'l-'ammetü, 1977), 29.

¹⁰ Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed ed-Deylemî, *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*, trc. Annemarie Schimmel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955), 64.

¹¹ Deylemî, *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*, 54.

¹² Rûzbihân-ı Sâni, *Tuhfetü'l-'irfân*, 3.

¹³ Ebû Muhammed Sadreddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, thk. Nazîf Hoca (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973). Ebû Muhammed Sadreddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, thk. İbrahim 'Asım el-Keyyâlî (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426). Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1389.

¹⁴ Hoca, *Rûzbihân-ı Baklî ve Kitâbu Keşfü'l-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri*, 55.

bilmezler, vuslâtın zevkini tadamazlar ve müşâhedelerde muhabbet şarabının tadına doyamazlar. Oralar imtîhân mahallî ve tehlikeli yerlerdir. Yolların tehlikelerinden o hakikat mânâlarına vâsıl olabilmek için ancak o makamların içine girip evâilini geçenler veya en yüksek derecelere varanlar katedebilir.”¹⁵

2. Rûzbihân-ı Baklî'ye Göre Rûh ve Rûhun Mâhiyeti

Rûzbihân-ı Baklî'den önce yaşamış sûfilere bakıldığında; onlar rûh hakkında çeşitli görüşler aktarmışlardır. Ruh, nefis, kalp ve akli benzer mânâlara gelen kelimeler olarak algılanmış ve aynı hakîkatin farklı yönlerini beyân eden terimler şeklinde anlamışlardır. Nitekim Kuşeyrî, Gazzâlî gibi bazı sûfiler, ruhun bedene bahşedilmiş latîf bir cisim olduğunu söylerken¹⁶ Ebû Bekr el-Vâsîfî, Hücûvîrî gibi sûfilerin büyük çoğunluğu ise ruhun bedene hayat veren mânâ, sebep, ilke olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷ Cüneyd-i Bağdâdî, İbn Atâ ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi diğer birtakım sûfiler de Cenâb-ı Hakk'ın ruhun gerçek mâhiyetini gizlediğini, onun özünü Allah Teâlâ'dan başka kimsenin bilemeyeceğini söyleyerek bu konuda açıklama yapmaktan kaçınmışlardır.¹⁸

Rûzbihân-ı Baklî ise kendisinden önceki sûfilerin görüşlerini harmanlayarak, ruhun mâhiyetini birçok ibâreler, kelimeler, lafızlar ve istiâreler ile anlatmıştır. Onun *Rûhü'l-kuds* adlı eserinde, genel anlamda kâinatın, özeldede ise ruhun, hadîs (sonradan meydana gelen) olduğuna ve Allah Teâlâ'nın âlemi yaratmak istemesindeki amacının ne olduğuna dâir naklettiği şu sözleri, bu ifadeleri teyit etmektedir:

“Hak Teâlâ âlemi yokluktan varlığa çıkardığında, rubûbiyyet dîvânına çekilir, mahlûkâtın tohumunu kudret tarlasına serpiştirir ve böylece hudûs çölünde yaratılmışların beden bitkileri büyür ve hava, mekân, birbirleriyle karıştırılır. Cevher ve arâz kuşu olan ruh vahdâniyyet meydanında uçar. Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle Âdemoğlunun fitratına dört huy yerleştirilir. Mahlûkatın sırrına azamet örtüsü çekilir, güneş ve ay gibi gezegen yıldızları büyük bir iştîyak içerisinde Hakk'ı (c.c.) görmeyi arzu ederler. Varlığın bu muazzam arzusuna karşın Cenâb-ı Hak da âlemin şekli üzerine tecellî eder. Ta ki O'nu yine sadece O'nun ile bilebiliriz. Çünkü yokluk hazinesinde –şehâdet âleminde- Allah Teâlâ'nın varlığına dair herhangi bir bilgi yoktur.”¹⁹

Kendisinden önceki –rûhun latîf bir cisim olduğunu söyleyen- sûfiler²⁰ gibi rûhun bedene hayat veren ezeli latîf bir cevher olduğunu ifade eden²¹ Rûzbihân-ı Baklî, rûhu tanımlama hususunda şunları zikretmektedir: Ruh, gökyüzünde eşsiz kanatları ile uçan vuslât²²

¹⁵ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh* (Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 628), 1-2.

¹⁶ Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, II, 106; Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmü'd-dîn*, III, 9. Ayrıca bkz. Ruhattin Yazzoğlu, *Ruh, Ölüm ve Ötesi (Gazzâlî Üzerine Bir Araştırma)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, 39-50. Ahmet Karakuş, *Modern Türk Şiirinde Tasavvuf* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 174-175.

¹⁷ Bkz. Hücûvîrî, 335-341.

¹⁸ Bkz. Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, (Thk. Abdülhalim Mahmud ve Taha, Abdülbâki Surûr), Dâru'l-kütübî'l-hadîse, Mısır 1960, 293.

¹⁹ Baklî, *Risâletü'l-üns fi Rûhu'l-kuds*, 62.

²⁰ Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmü'd-dîn*, III, 9.

²¹ Baklî, *Risâletü'l-üns fi Rûhu'l-kuds*, 62-63.

²² Kuşlar imgesi özellikle *Mantıku't-tayr'* dan sonra tasavvuf edebiyatında daha fazla kullanılır olmuştur. Bülbül, doğan, güvercin veya kumru ve leylek sûfilere farklı çağrışımlar veren önemli imgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Rûzbihân-ı Baklî'nin tanımladığı kuş, tasavvuf lisanında ebedî güzelliğin iştîyâkı içindeki ruhtur. Ruh, büyük bir arzu içerisinde bıkıp usanmadan aslî mekânına dönmek için gayret gösterir ve nihayetinde arayan, Peygamber'in kılavuzluğunda bütün şevklerin bittiği yere, kendi rûhunun kaynağına giden yolu bulur. Ancak rûhun menşei ile yaşadığı vuslât bir son değildir. Ruh Allah'a yolculuğunu tamamlayınca bu kez Allah'ta yolculuk başlayacaktır. Bu hâl mutasavvıfların bekâ dediği hâldir (fenâ fillah, bekâ billah). Bkz. Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları* (Trc. Ergün Kocabıyık), İstanbul 1999, 300. Ayrıca tasavvufî sembolik dilde kullanılan kuş imgesi hakkındaki değerlendirme için bkz. Sâfi Arpaguş, *Tasavvufta "Mantıku't-tayr"*, *Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru*, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/2, 121-135.

yuvasının kuşudur. Her ne kadar insan bedeninde olsa da diyetsiz nefsi katleden, Hakk'ın (c.c.) hazinesi olan rabbânî bir ilimdir. Gözler onu görmekten aciz, akıllar onun özünü bilme noktasında sınırlıdır. Ârifler onun hakikatini göremez ve bilemezler. Ancak “Kendini bilen, Rabbini bilir” sözü gereği; ruhu bilen ve gören kimse Rabbini bilir ve görür. Akabinde o, ruhun Allah Teâlâ'nın varlığının delillerinden olduğunu gösterme noktasında şu âyet-i kerîmeyi aktarmaktadır: “Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz.”²³

Rûzbihân-ı Baklî'ye göre insanlar, ruhun mâhiyetini bilme noktasında avâm, havâs, havâssu'l-havâs şeklinde üç kısma ayrılır: Avâm, ruhu bedenindeki etkisiyle bilir. Havâs, ahlâk ve hareketlerindeki etkisiyle bilir. Havâssu'l-havâs ise, mükâşefe hâlinde ruhu görür ve bilgisi ölçüsünde onu tanır.²⁴

Rûzbihân-ı Baklî'nin rûh hakkında naklettiği sözlerden dikkatleri çeken en önemli hususlardan biri rûhün cevher olması yönünden ezeli ve araz olması açısından ise hâdis olduğuna dair sözleridir. Onun bu tür söylemleri Hücvîrî'nin rûhün mahlûk olup olmaması yönündeki ifadelerinden²⁵ hareketle şöyle yorumlanabilir: O bu sözlerinde, rûhün Hak Teâlâ'nın emrinden ve bedenden önce yaratılmış olması sebebiyle ezeli bir cevher olduğunu, hâdis olan bedene hayat vermesi için tevdî edilmiş ve nihayetinde yaratılmış olması açısından da araz olduğunu kast etmektedir.

3. Rûhün Maddî Âleme Doğru Yaptığı Yolculuk Serüveni “Seyr u Sülûk”

Seyr (سير), Arapça'da; “yürümek, bakmak, yolda gitmek” anlamlarına gelirken, sülûk (سلوك) ise “yola girmek, Hakk'a (c.c.) giden yolu tutmak, yol almak”²⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Tarikatlar sonrası dönemde genellikle aynı mânâlara gelen²⁷ bu iki kelime seyr u sülûk kavramı olarak ifade edilmektedir. Seyr u sülûk, tasavvuf ıstılâhâtında; Hakk'a (c.c.) ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan mânevî yolculuk olarak tarif edilmektedir.²⁸

Sûfîler, tasavvufî eğitimde sâlikler için iki yol izlemişlerdir. Bunlardan birincisi; sâliki nefsi emmâreden nefsi kâmileye ulaştırmayı hedefleyen ve cehrî zikri uygulayan tarikatların nefsi terbiye etme yoludur. İkincisi ise rûhu tasfiye yoludur. Emir âleminden olan kalb, ruh, sır, hafî ve ahfânın fenâ bulması, birtakım tecellîlerin ortaya çıkmasına sebep olur ve bu şekilde seyr u sülûk ile amaçlanan hedefe doğru ilerleme gerçekleşir.²⁹

Rûzbihân-ı Baklî, sâlikin mânevî eğitim yolculuğunda, nefis tezkiyesini de dikkate almakla birlikte daha çok ruh tasfiyesine önem vermektedir. Zîra o, *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde binbir makamı ruhun geçirdiği evreler olarak ele almakta ve bunları ruhun tasfiye edilmesi hususu üzerinden izâh etmeye çalışmaktadır.

²³ Fussilet: 54/53.

²⁴ Baklî, *Risâletü'l-üns fi Rûhi'l-kuds*, 65.

²⁵ Bkz. Hücvîrî, 335-341, 501. Ayrıca rûhün cevher veya araz olup olmama durumu hakkındaki değerlendirme için bkz. Sühreverdî, 581.

²⁶ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1990, IV, 389.

²⁷ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, İstanbul, XXXVIII, 127-128.

²⁸ Muhammed b. A'lâ b. Ali El-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, ed. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 37, 718.

²⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav Yayınları, İstanbul 1997, 320.

3.1. Sâlikî “Seyr u Sülûk”a Sevk Eden Nedenler

3.1.1. Rûhun Bedene Nüzûl Etmesi ve Nefisle Münasebeti

Rûzbihân-ı Baklî, rûhun bedene girmeden önceki durumundan başlayıp, onun yolculuğunu doğrudan fiillerin lezzetini idrâk etmesi, sıfatların tecellisini elde ederek zâtın tecellisini müşâhede etmesi, ubûdiyyet sıfatlarının tamamının rûhta toplanıp kemâli sıfat ile rûhta mârifet ititâatinin oluşması gibi hususlarla devam ettirmiş. Akabinde O, rûhun kan pıhtısına dönüşüncüye kadar meni hâlinde yetişip pıhtının et hâline gelmesi, sûrete dâhil edilerek akıl ile birleşmesi ve hüküm ânında kemâlî sûretten kemâlî akla yükselmesine kadar geçirdiği evreleri ele alır.³⁰ Baklî, rûhun “*Kendi ellerimle yarattığım*”³¹ meâlindeki âyet-i kerime de bildirildiği üzere Hak Teâlâ’nın kendi eliyle yarattığı fitratın özünü bulduğu zaman önceden seyrettiği özel sıfatlardan çıkıp kendisi vasıtasıyla âlemlere tecellî ettiği aynası olan özel fiillerin kaynağına gireceğini ifade eder.³²

Şeyh Rûzbihân, rûhun bedene girme amacının orayı mâmur etmek olduğunu belirtir. Zira o, hükümdarlık vasfına sahip olan rûhun “*küçük âlem*” olarak ifade edilen beden ülkesine girip oranın etrafında döndüğü zaman orada bulunan nefis, hayal, his, vehm ve fehm gibi şeyleri mağlup edip onları emri altına alacağını söyler.³³ Ayrıca Baklî, rûhun tabiat askerlerine karşı galip olması sonucunda bağımsızlığa kavuşarak kalp ve sûret üzerine nûrunu serpiştireceğini, böylece fitrat toprağının rûhun ahlâkiyle ahlâklanacağını ve onun sükûneti ile itmi’nâna ereceğini ifade eder.³⁴

Şeyh Rûzbihân’a göre rûhun beden ülkesindeki egemenliği ve oranın müreffehliği, onun kulluğun tadını almasına kadar devam eder.³⁵ Nitekim Baklî, rûhun beden ile birleştiği ve aklın kalpte ikmâl ettiği vakit kulun tam olarak ubûdiyyeti kabul etmeye hazır olacağını belirtir. Akabinde ubûdiyyetin lezzetini tadan kul için kahr ve lûtûf yönünden Hakk’a (c.c.) giden yollar ve bu yolların bilinen ve bilinmeyenlerin şubeleri olduğunu zikreder.³⁶

Baklî’ye göre Allah Teâlâ, nefis-i emmâre çukuruna giren kula ubûdiyyetlik noktasında aciz olduğunu işittirmek için ruhunu hevâ perdesi ile esir alır. Öyle ki Rûzbihân-ı Baklî, gönlünde akıl nûru donan, derûnu zikirden, kalbi fikirden, rûhu ise müşâhedededen engellenen kulun hevâsına uyacağını ve kendisini hapsedeceğini, kalbinin ilk günahu işlemesinden itibaren ve şehvet yükünden taşlaşacağını belirtir.³⁷

Rûzbihân-ı Baklî, şehvî arzulara boyun eğen kulun sırrının nefis ateşiyle, kalbinin hevâ ateşiyle, rûhunun şeytânî ateşle ve aklının tabiat ateşiyle yanacağını, böylece onun bu’ d meydanında şaşkınlık içerisinde Hak’tan ayrı kalma ateşiyle yanıp tutuşacağını zikreder.³⁸

Ona göre, Hakk (c.c.) tokmağını, nefsin gizli tuzaklarını bilmesi için günah işlemekten rahatsız olmayacak bir hâle gelen kalbin üzerindeki sırrın göbeğine vurmasıyla kul, mânevî farkındalık merhalesine geçer.³⁹

³⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 54.

³¹ es-Sâ’d, 38/75.

³² Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 12.

³³ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 12-13.

³⁴ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 13.

³⁵ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 13.

³⁶ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 14.

³⁷ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 15.

³⁸ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 17.

³⁹ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 18.

3.1.2. Rûhun Aslına Dönme Arzusunun Meydana Gelmesi “Yakaza”

Baklî, dünyaya gelen mübtedînin belirli bir yaştan sonra kulluk lezzetini elde edip kahr menziline ulaşarak nefs-i emmâre cehennemine gireceğini ve burada hevâ ile perdelenip şeytânî vesveselerle meşgul olacağını zikreder. İmtihânı tadan mübtedînin kalbi günahahtan dolayı rahatsız olmayacağı bir hâle geldiğinde artık bundan rahatsız olmaya başlamasıyla mânevî farkındalık olan “yakaza” menziline ulaşacağına işâret eder. Zira ona göre kalp kapısı çalındığı ve sırrı harekete geçirildiği zaman ruh gaflet suçundan uyanır ve kendisi ile bitişik olan aşağılık huylarını görür.⁴⁰

Yakazadan sonra intibâhın meydana geldiğini söyleyen Baklî, mezkûr kavramı “bozulan nefsin muayene ânında onu sükûnete erdirmek ve sağlığa kavuşturmak için gayb nûrlarıyla sırr gözünün açılması” şeklinde tarif eder ve inâyet nurları günahkâr kalpte belirmediği vakit intibâhın hâsıl olacağına dikkat çeker.⁴¹

Ona göre rûhunu imtihândan kurtarıp kalbe yönelen mübtedî, nefsin bozgunculuğuyla rûhun perîşân olduğunu anlar ve pişmanlık duyar. Bu nedenle de genelde tasavvufî makamların ilki olarak addedilen tevbeye yönelir. Baklî’ye göre tevbe, nefse tâbi olmaktan rücû etmektir. Onun aslı ise kalpte Hak Teâlâ’nın habercisinin bulunmasıdır.⁴²

İnâbeyi tevbeden farklı bir mertebe olarak ele alan Baklî’ye göre tevbe menziline hakıyla gerçekleştiren tâlip inâbe makamına varır. Tâlip, ilhâm yoluyla elde ettiği bilgiyi ve Hakk’a (c.c.) davet eden kimseyi muvâfakat sıfatıyla takip eder. Ayrıca o, inâbenin Hakk’ın dışındaki şeylerden ilişkisini kesme makamında kalbin temkîn (sabit kalma) bulmasından sonra gerçekleşeceğine vurgu yapar. Ona göre mübtedî, artık her şeyden alakasını kesip zikir esnâsında kalbini huşû’ sıfatıyla Allah Teâlâ’ya yöneltirse Hak da (c.c.) şefkat, sevgi, kerem, hıfz ve kifâyet sıfatlarıyla O’na (c.c.) yönelir.⁴³

Nihâi olarak Şeyh Rûzbihân’ın, normalde sûfiler nezdinde seyr u sülûk ânında gerçekleşen makamlar olarak kabul edilen yakaza, tevbe, inâbe gibi kavramları Hakk’ın (c.c.) manevî yolculuğa girmemiş kişiyi kendisine çekip yakınlaştırması anlamına gelen cezbe ile ilintilendirerek farklı bir metot benimsediği müşâhede edilmiştir.

3.2. Aslına Urûc Etmek İsteyen Rûhun Aşması Gereken “Seyr u Sülûk” Makamları

İlk sûfî müelliflerden Ebû Nasr es-Serrâc; tevbe, vera’ takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ olmak üzere sekiz makamı sıralar, daha başka mertebelerin bulunduğu da işâret eder.⁴⁴ Necmeddîn-i Kübrâ ise “Usûlü’l-‘aşere” adlı eserinde on mertebeden (tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe, rızâ) söz eder.⁴⁵ Rûzbihân-ı Baklî de *Risâletü’l-kuds* adlı eserinde makamların aslının tevbe, vera’, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ şeklinde yedi makam olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu bölümde onun görüşleri aktararak kendinden önceki sûfilerden farklı bir model geliştirip geliştirmedeği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

⁴⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 14-18.

⁴¹ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 18.

⁴² Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 18-19.

⁴³ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 19.

⁴⁴ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’: İslam Tasavvufu*, çev. Yılmaz Hasan Kâmil (İstanbul: Erkam Yayınları, 1977).

⁴⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr u Sülûk Risâleleri*, ed. Süleyman Gökbulut (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016).

3.2.1. Tevbe

Sözlükte; “rücû etmek, geri dönmek” gibi mânâlara gelen tevbeyi, Cüneyd-i Bağdâdî “günahı unutmak” olarak tarif eder. Rûzbihân-ı Baklî ise “nefse tâbi olmaktan rücû’ etmek” şeklinde tanımlar. Ona göre, rûhunu imtihanından kurtarıp kalbe yönelen mübtedî, nefsin bozgunculuğuyla rûhun perîşân olduğunu anlar ve pişmanlık duyar. Bu nedenle de genelde tasavvufî makamların ilki olarak addedilen tevbeye yönelir. Ayrıca o, tevbenin aslının kalpte Hak Teâlâ’nın habercisinin bulunması olduğunu ifade eder.⁴⁶

3.2.2. Verâ’

Sözlükte “sakınmak, kaçınmak, çekinmek”⁴⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise “harama düşme korkusuyla şüpheli şeylerden kaçınmaktır.”⁴⁸ Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872), verâ’yı zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Ona göre kulun yalnızca Hakk’ın rızâsını kazanmak için hareket etmesi zâhirî verâ, kalbine Allah’ın (c.c.) dışındaki şeyleri sokmaması bâtinî verâ’dır.⁴⁹

Müşâhede makamı tamamlandığında sâlikin üzerinde verânın etkisinin kalacağını söyleyen Baklî de verâ’yı îzâh ederken daha çok Yahyâ b. Muâz’ın bâtinî verâ tarifine benzer görüşler serd etmiştir. Ona göre verânın hakîkati, kalp bölgesindeki nefsânî hastalıklarından meydana gelen şüpheleri yok ettikten sonra hâtır kemâlî terbiyeye ulaştırmak, taklit ettiği yolun dışında başka bir yoldan hâsıl olan beşerî lezzetleri terk etmek ve geçimini sağladığı şeylerden sırrını tasfiye etmektir. Sâlik elde ettiği tabî lezzetlerden nefsini sakındırdığı zaman ve sırrını Hak Teâlâ’dan başkasına meyletmekten alıkoymuş zaman, kendisi ve rûhu için nebevî ahkâmın nurlarının hazinesi açılır, yer ile gökten nurlar kalbine nüfûz eder ve sanki onun için mekân, vakit, gün yokmuş gibi zaman kendisine yüz çevirir.⁵⁰

O, helâl olan şüpheli şeylerden kaçınma noktasında verâ’ makamının özüne işaret eden Peygamber’in (s.a.s.) şu hadis-i şerîfini aktarır: “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene yönel.”⁵¹ Ayrıca Baklî, sâlikin kemâlâta ulaştıktan sonra Hakk’ı yakîn bilgi ile tanımanın, şüpheli olan şeylerden sakınma hususunda kendisini rehâvete kaptırmaması gerektiğine dikkat çekmek için Zünnûn-i Mısırî’nin ârifin alemeti ile ilgili zikrettiği şu sözü aktarır: “Mârifetin nûru, verâ’ın nûrunu söndürmez.”⁵²

3.2.2. Zühhd

Lügatte “rağbet etmemek, yüz çevirmek, terk etmek”⁵³ gibi mânâları kapsayan zühhd kavramı, tasavvuf ıstılâhâtında hevâ ve hevesi terk ederek, nefsi kötülüklerden uzaklaştırmak, onu kötü arzulardan sakındırmak, Allah Teâlâ’ya fedâ etmektir.⁵⁴

⁴⁶ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 18-19.

⁴⁷ Abdurrezzâk Kaşânî, *İştîlâhâtü’s-şüfiyye*, ed. Abdü’l-Âli Şâhin (Kahire: Dârü’l-Înâd, 1992), 583.

⁴⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammet Coşkun (Ankara: İlk Harf Yayınevi, 2013), 206. Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Ta’rifât (Tasavvuf İstılâhları)*, trc. Abdülaziz Mecdi Tosun - Abdurrahman Acer (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 114.

⁴⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 207.

⁵⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 114.

⁵¹ Buharî, *Buyû’*, 3; Tirmîzî, *Kıyâme*, 60.

⁵² Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 21.

⁵³ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Daru’s- Sadır, 1990), 14/196-197.

⁵⁴ Ebû Tâlib Mekki, *Kütü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 4/439.

Genel olarak sūfîlerin zühd konusundaki düşüncelerine bakıldığında, nefsin dünyaya dâir şeylere rağbet etmekten muhâfaza etmek şeklinde bir yaklaşım sergiledikleri müşâhede edilmektedir. Örneğin; Cüneyd-ı Bağdâdî, dünya malını hem elden hemde gönülden çıkartmak gerektiğini ifade eder.⁵⁵

Baklî'ye göre Hak Teâlâ'dan başkasına rağbet etmemenin temel şîarı, nefis, hevâ, dünya, âhiret ve orada bulunan şeylerin etkisinden kurtulmak ve belâ makamını mesken edinmektir. O, sâlikin yani ehli'n-nühâ'nın (akıl sahipleri) kesin deliller vasıtasıyla idrâk edemediği şeyleri Hakk'ın kendisine gösterinceye kadar üns gemisi ile yüce âlemi dolaşacağını, ilk yaratılıştaki kurbiyyet güneşinin doğuşundan sonra mürîdin sırrının sükûnete ereceğini söylemektedir.⁵⁶

Ona göre mürîd, Hakk'ı (c.c.) yaratılış nûruyla müşâhede ederek O'na (c.c.) âşık olur ve ancak bu şekilde zaman-mekân esaretinden kurtulabilir ve böylece zühd ile muâmelata dair hususları yerine getirmede karşılaşacağı sıkıntılar kendisinden kaldırılır.⁵⁷ Nitekim Baklî, "Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme!"⁵⁸, "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı"⁵⁹ âyet-i kerîmelerinde işaret edildiği üzere, Allah Teâlâ'nın Peygamber'e (s.a.s.) dünya malına göz dikmemesini ve O'ndan başkasına bakışlarını çevirmemesini emrettiği gibi sâlikin de Hakk'ı Hakk ile müşâhede etmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁰

3.2.3. Takva

Sözlükte; korkmak, çekinmek, sakınmak, kaygılanmak, dikkatli olmak, korumak⁶¹ gibi anlamları içeren takva kelimesi, ıstılâhî anlamıyla İbn Hafîf'e (ö. 371/982) göre "kişinin kendisini Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran şeylerden sakındırmasıdır."⁶²

Rûzbihân-ı Baklî'ye göre ise takva, sırrın Hak Teâlâ'nın zât ve sıfatlarını müşâhede etme anında yüce gücün nûrlarının parıltıları karşısında eriyip yok olması hasebiyle mülk ve melekût âleminde arz olunanlara yönelmekten kendini soyutlamasıdır.⁶³ Baklî'nin takva kavramını soyutlama, uzaklaşma, sakınma gibi anlamlardan yola çıkarak tanımladığı ve bu noktada şeyhî İbn Hafîf Şîrâzî'ye benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Rûzbihân-ı Baklî, elbisenin hayâ duygusunu koruma, kötü görüntüyü gizleme ve dışa güzelliği yansıtma gibi özelliklerinden hareket ederek takva hususunda şu hadis-i şerifi nakletmektedir: "İmân çıplak bir beden gibidir. Takva ise onun elbisesidir."⁶⁴

Ârifin biri ise takva hakkında şunları zikretmektedir: "Takva, âriflerin kalplerinin ölçüsü, sıddıkların ise esrârının ortaya çıkmasıdır."⁶⁵

⁵⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, 213. Uludağ Süleyman, *Cüneydi Bağdâdî* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 60.

⁵⁶ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 22.

⁵⁷ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 22.

⁵⁸ el-Kehf, 18/28.

⁵⁹ en-Necm, 53/12.

⁶⁰ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 22.

⁶¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınevi, 1997), 258.

⁶² Deylemî, *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*, 74.

⁶³ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 30.

⁶⁴ Hadis değerlendirmesi için bkz. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (Beyrut: Dârü'l-ehâdîsî't-türâsî'l-Ârabî, 1951), 2/22.

⁶⁵ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 30.

3.2.4. Kanaat

Râzî olmak⁶⁶ anlamına gelen kanaat, olmayana göz dikmemek, olan ile yetinmektir.⁶⁷ Rızânın ön ayağı olarak ifade edilen⁶⁸ kanaat kelimesine 'râzî olmak' mânâsının verilmesindeki amaç; dünyayı kendisinden hapsedmek hususunda Allah'ın takdirini hoş görmektir.⁶⁹

Baklî'ye göre sâlikin, Hak Teâlâ'ya giden muhabbet yollarının riyâ ve şirk şüphelerinden temizleninceye ve tevekkül hazinesinin kapıları açılıncaya kadar sırrını mahlûkata yönelmekten soyutlamayı talep etmesidir.⁷⁰ Nitekim Hz. Peygamber, "kanaat, tükenmeyen bir hazinedir."⁷¹ şeklinde buyurmaktadır.

3.2.5. Sabır-Tesabbur

Mutasavvıflar nezdinde meşakatlere tahammülün farklı dereceleri vardır. Katlanmanın zor olduğu başlangıç derecesine tesabbur, katlanmanın kolaylaştığı orta derecesine sabır, nefsânî arzuların tam olarak baskı altına alındığı en yüksek derecesine rızâ denir. Sabrın fazilet bakımından en alt derecesi, içinde bulunduğu güç durumdan memnun olmasa da şikâyet etmemek, bundan daha faziletlisi içinde bulunduğu duruma râzî olmak, ondan da faziletlisi belâya şükretmektir.⁷²

Rûzbihân-ı Baklî'de sâlikin zorluklar karşısındaki metânetini anlatmak için sabır ve tesabbur kavramlarını iki kısma ayırarak bunları muhabbet ile imtihan çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Ona göre sabır, sırrın derinliklerinde yağmurlu üns havasının kurumasiyle birlikte zuhûr eden imtihan zorluklarına karşı kalbin sabretmesidir. Böylece kalp, âniden gelen ahkâmın girişiyle acı çekmez. İşte bu, sabrın hakîkatidir ve belanın meydana geldiği sırada görünen nurlarla kalbin mutlu olmasıdır.⁷³

Tesabbur ise kalp alanı muhabbet bağıyla bağlandığı zaman mârifetin meydana getirdiği doğal mükellefiyet sebebiyle sâlik için imtihanın külfetini taşımanın ve ahlâkî eğitim yolculuğunda yaşanan sıkıntılara sabretmenin kolay hâle gelmesidir.⁷⁴ O, âriflerden birinin tesabbur kavramını şöyle tarif ettiğini zikreder: "Nefs-i emmâre ateşinin Hakkın merhamet rüzgârıyla sönmektedir."⁷⁵

Rûzbihân-ı Baklî, mürîdin seyr u sülûk yolculuğunda başarılı olması için elde etmesi gereken önemli vasıflardan birinin "sabır" olduğuna vurgu yapmak amacıyla şu âyet-i kerîme'yi aktarmaktadır: "Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."⁷⁶

⁶⁶ Bkz. Mütercim Âsım Efendi, Mütercim Âsım Efendi, *Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 2013), 4/4387.

⁶⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 279.

⁶⁸ Deylemî, nşr. Desûkî Şettâ, *Sireti-ş Şeyhü'l-kebir Ebû Abdillâh Muhammed b. Haff eş-Şîrâzî*, 90. Ayrıca kanaat kelimesini rızâ kavramı ile özdeşleştiren diğer bir görüşü de Ebû Süleymân ed-Dârânî'nin (ö. 215/830) şu ifadesinde müşâhede etmekteyiz: "Zühd ahlâkında verâ'nın yeri ne ise, rızâ ahlâkında da kanaatin yeri odur. Verâ' zühdün ilk merhalesi, kanaat da rızânın ilk merhalesidir. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 280.

⁶⁹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 4/346.

⁷⁰ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 31.

⁷¹ İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'uqalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'*, ed. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Darü'l-Alemiyye li'n-Neşri vet Tevzi, 1977), 156.

⁷² Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/121.

⁷³ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 32.

⁷⁴ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 31.

⁷⁵ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 32.

⁷⁶ el-Âl-i İmrân, 2/200.

3.2.6. Tevekkül - Rızâ

Lügatte “*Vekil edinme, güvenme, birine işini havale etme*”⁷⁷ gibi anlamlara gelen tevekkül, ıstılâhta insanın, Allah’ın tekeffül ettiği şeylerle yetinip, kader hakkındaki bütün şüphelerinden kurtulmasıdır.⁷⁸

Kur’ân’ı Kerîm’de geçen: “*Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah’a) dayanıp güven.*”⁷⁹ âyet-i kerîme’si üzerinden tevekkül hususunu izâh eden Baklî’ye göre akıllı olan kalp, kul için kaza ve kadere işaret ettiğine dair görüş bildirilen âyetleri kabul eder, ezelde takdir edilen olayın vukû’ bulduğu esnada melekût âlemindeki düşüncelerle meşgul olan fiillerin sebeplerine sarılmayarak ve vasıtalara yönelmeyerek güzel düşüncelerle Rabbinin kazasına râzı olur.⁸⁰

Lügatte “*hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek*”⁸¹ anlamındaki zühdün temeli olarak kabul edilen rızâ kavramını tasavvuf ilim alanında esas alan sûfî Hâris el-Muhâsibî’dir. Ona göre rızâ, “*ilâhî tecelliler karşısında kalbin sükûnet halinde olmasıdır.*”⁸² Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre rızâ, kişinin bir şeyi tercih etmesini yani irâdesini yok etmesidir.⁸³

Latîf ve itmi’nân özelliğini taşıyan rıza sıfatıyla sâlike tecellî ettiğinde onun da ezeli sıfatı kabul edecek yapıya sahip olduğunu söyleyen Baklî, Hak Teâlâ’nın sâlikte ezeli rızâ sıfatıyla sıfatlandığını gördüğünde onu kendi rızâsı ile çatışan tehlikelerden koruyacağını, böylece Hakk’ın (c.c.) ondan, onun da Hak’tan (c.c.) râzı olacağını ifade eder. Ayrıca o, rızâ makamına ulaşan sâlik için kahr veya lütûf yönünden meydana gelen her türlü imtihanın eşit olacağını ve onun bunları dâima O’na (c.c.) havâle edeceğini belirtir.⁸⁴

Sonuç

İlk dönemlerdeki sûfîler, insanın özünü açıklarken ruhtan daha ziyâde, kötülüğün kaynağı olarak ifade ettikleri nefis üzerinde durmuşlardır. Ruh kavramı, Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde geçmesi, kelâmçıların ve İslâm filozoflarının ruh konusunda görüş bildirmeleri, mutasavvıfların onun mâhiyeti hakkında fikir beyân etmelerine sebep olmuş; böylece ruh kelimesi, diğer zamanlarda mahlûk olup olmama, türleri, beden ile ilişkisi ve aslî sûretine dönme gibi hususlar tasavvufun temel konuları hâline gelmiştir.

Sûfîler, makamları somut ifadelerle açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim rûhun bedenle birleştikten sonra kulluğun tadını almasıyla günaha dalıp aslî sâfiyetini kaybedeceğini belirten Baklî, mezkûr merhaleleri farklı bir perspektiften ele aldığı, bunları tarif ederken deniz, gemi, bulut, çadır gibi metaforik, sembolik bir dil kullandığı müşâhede edilmiştir. Onun bu mertebeleri sembolik dille somutlaştırarak izâh etmeye çalışması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı mülâhaza edilmektedir. Zîra bu tür tasavvufî içsel deneyimleri tek düzey bir üslupla anlatmaya çalışmak, onun aktarmayı arzuladığı asıl gayeyi anlamamıza engel olabilir.

⁷⁷ Kaşânî, *İstılâhâtü’ş-şüfiyye*, 164.

⁷⁸ Deylemî, *Sîreti’ş-şeyhü’l-kebîr Ebû Abdillâh Muhammed b. Haffî eş-Şîrâzî*, 90.

⁷⁹ Furkân, 25/58.

⁸⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 32.

⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 218.

⁸² Muhâsibî, *Âdâbü’n-nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Müessesetü Kütübü’s-sekâfiyye, 1991), 111.

⁸³ Serrâc, *el-Lüma’*: *İslam Tasavvufu*, 52.

⁸⁴ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 33.

Ayrıca Baklî, yaşadığı dönemdeki insanların idrâklerine uygun olarak, karşı kitleyi etkilemek, fikirlerini daha güzel bir biçimde ifade etmek için, yapmış olduğu açıklamalarda birçok söz sanatlarını kullanmıştır.

Makamların sayısı ve kavram hususunda diğer sûfilerde olduğu gibi Rûzbihân-ı Baklî'nin de farklı bir üslûp benimsediği tespit edilmiştir. Yine Rûzbihân-ı Baklî, her bir makamı izâh ederken ifadelerini âyet-i kerime, hadis-i şerif ve kendisinden önceki sûfilerin sözleri ile temellendirmiştir.

Genel olarak bakıldığında mutasavvıflar makam ve hallerin arasına net bir ayırım koymamışlar, onların bir bütünlük içerisinde birbirleriyle ilintili olarak yaşanması yönünde bir tavır sergilemişlerdir. Rûzbihân-ı Baklî'nin de bu cihette bir yaklaşımı benimsediği, havf-recâ, gaybet-huzûr, sekr-sahv, fenâ-bekâ, cem-fark, gibi çoğunlukla hâl şekli de zikredilen kavramları makam olarak naklettiği görülmüştür.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-ḥafâ*: 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ehâdîsî't-türâsî'l-Ârabî, 1951.
- Ayni, Mehmet Ali. “Nefs Kelimesinin Manaları”. *Dârulfunûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/14 (1930), 50.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. çev. Kâsım Mir Âhirî. Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. thk. İbrahim 'Asım el-Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. thk. Nazif Hoca. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *Abherü'l-âşîkîn*. thk. Henry Corbin, Muhammed Mu'în. Paris-Tahran: Kitâhâne-i Moissonneuve, 1987.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınevi, 1997.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Ta'rifât (Tasavvuf İstılâhları)*. ed. Abdülaziz Mecdi Tosun - Abdurrahman Acer. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Deylemî, Ebû'l-Hasan. *Sîreti's-şeyhü'l-kebîr Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafif eş-Şîrâzî*. ed. İbrahim Desûkî Şettâ. Kahire: Meşîetü'l-'ammetü, 1977.
- Deylemî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed. *İbn Hafif eş-Şîrâzî*. ed. Annemarie Schimmel Tari. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.
- Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklî. *Meşrebü'l-ervâh*. Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 628, 152.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Hoca, Nazif. *Rûzbihân-ı Baklî ve Kitâbu Keşfü'l-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971.
- İbn Hibbân. *Ravzatü'l-ukalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'*. ed. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Darü'l-Alemiyye lî'n-Neşri vet Tevzi, 1977.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 17 Cilt. Beyrut: Daru's- Sadır, 1990.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kurân*. çev. Muhammed Seyyîd Keylânî. Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- Karakuş, Ahmet. *Modern Türk Şiirinde Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.
- Kaşânî, Abdurrezzâk. *İştilâhâtü's-şûfiyye*. ed. Abdü'l-Âli Şâhin. Kahire: Dâru'l-Înâd, 1992.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Muhammet Coşkun. Ankara: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Kübrâ, Necmeddîn-i. *Seyr u Sülûk Risâleleri*. ed. Süleyman Gökbulut. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016.
- Küçük, Osman Nuri. *“Kalbin Makamları-Letâif” Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Aziğı)*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.

- Muhâsibî, Hâris. *Âdâbü'n-nüfûs*. ed. Abdulkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü Kütübü's-sekâfiyye, 1991.
- Mütercim Âsım Efendi. *Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*. 4 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 2013.
- Rûzbihân-ı Sâni, Şerefeddîn İbrâhim b. Sadriddîn Ebî Muhammed. *Tuḥfetü'l-irfân*. ed. Muhammed Takî Dânişpejûh. Tahran: Enümen-i âsâr-ı Millî, 700.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Yılmaz Hasan Kâmil. İstanbul: Erkam Yayınları, 1977.
- Süleyman, Uludağ. *Cüneydi Bağdâdî*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali El-Fârukî el-Hanefî. *Keşşâfü iştilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. ed. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Ruh (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/192-193. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.